

‘Verengeweld en kwabornamentiek’

Een authentieke lijst voor de bedreigde zwaan

• HUBERT BAIJA •

Sinds december 2002 siert een grote Hollandse, gesneden houten lijst van omstreeks 1655 het schilderij *De bedreigde zwaan* van Jan Asselijn (1610-1652) (afb. 1). Deze lijst is een prachtig voorbeeld van de kwabstijl met vloeiende zoömorfe vormen, in elkaar vervlochten guirlandes en groteske koppen.¹ De lijst hing tot dan toe ongebruikt in het depot, maar had voordien enige tijd gediend als omlijsting voor het *Huwelijksportret van Isaac Abraham Massa en Beatrix van der Laan* door Frans Hals (inv.nr. SK-A-133). Deze inlijsting werd als anachronistisch ervaren omdat het schilderij van Frans Hals omstreeks 1622 is ontstaan, in een tijd dat de kwabstijl nog niet in houtsnijwerk werd toegepast. Om dit schilderij is hierom een nieuwe, zwarte profiellijst naar 17de-eeuws voorbeeld gezet, waardoor de kwablijst in het depot belandde.

Niettemin verdiende deze unieke kwablijst het om door het museumpubliek gezien te worden. Daarom is op zoek gegaan naar een bijpassend Hollands schilderij uit dezelfde periode als de lijst. De keuze was beperkt, want het schilderij moest zowel de juiste afmetingen hebben als vallen binnen dezelfde historische en geografische parameters. Desondanks werden er in de collectie van het Rijksmuseum twee kandidaten gevonden: *De bedreigde*

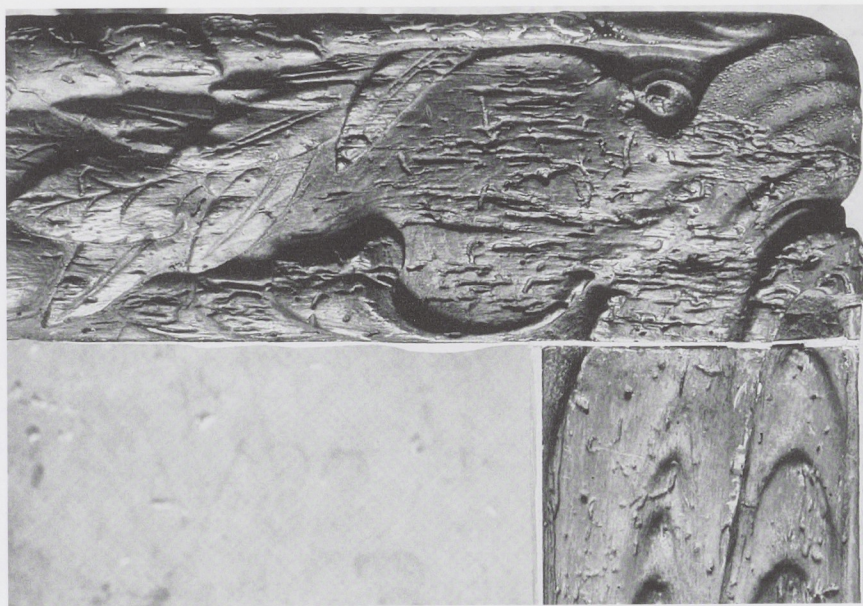
Afb. 1

JAN ASSELIJN,
De bedreigde Zwaan
in kwablijst. Lijst in
gerestaureerde toestand. Olieverf op
doek, 144 x 171 cm;
Rijksmuseum,
Amsterdam (schilderij
inv.nr. SK-A-6; lijst
inv.nr. SK-L-2606)

SK-A-4

zwaan van Jan Asselijn (inv.nr. SK-A-4), het vroegst verworven stuk van het Rijksmuseum, en *Vergezicht met hutten aan een weg* van Philips Koninck (inv.nr. SK-A-4133). De keuze viel op het doek van Asselijn omdat de ontstaansperiode en geografische herkomst goed correspondeerden, de afmetingen slechts in geringe mate afweken en de krachtig geornamenteerde lijst en het expressieve schilderij met de zwaan elkaar bovendien wederzijds versterkten. Bij het landschap van Koninck, dat een veel rustiger uitstraling heeft, was dit niet zozeer het geval. *De bedreigde zwaan* was sinds de jaren '90 van de vorige eeuw ingelijst in een replica van een 17de-eeuwse zwarte profiellijst. Dit was al een verbetering ten opzichte van de Franse Regencelijst die er eerder omheen zat, maar de kwablijst paste nog veel beter.

De lijst was zeker aan conservering en restauratie toe. Een in de 19de of 20ste eeuw op de achterzijde gelijmd naaldhouten zool (steunlijst) was kromgetrokken en gedeeltelijk losgeraakt en het houtsnijwerk van lindehout was door houtworm verzwakt. In de opening van de lijst, daar waar de lijst aan het schilderij grenst, was een recenter profiel bevestigd. Men had daartoe de oorspronkelijk zacht glovende dagkant recht afgeschaafd,

Afb. 2

Opname van de rechterbovenhoek van de kwablijst tijdens restauratie. Houtwormgangen lopen parallel aan een nu verdwenen afwerkingslaag. Er is een duidelijk verschil tussen echte wormgangen in het oorspronkelijke houtsnijwerk en nepgangen in de bij een eerdere ingreep gereconstrueerde partij rechtsbovenaan. De dagkant wordt hier getoond tijdens restauratie met lindehout.

waarschijnlijk om de lijst passend te maken voor het schilderij van Frans Hals. Ook waren kleine stukken ingezet om de lijst te vergroten. Sommige delen van het snijwerk waren reeds vervangen, waarschijnlijk ter compensatie van houtwormschade, onder meer in de rechterbovenhoek een deel van het gezicht middenboven (afb. 2).

De lijst was grondig ontdaan van zijn oorspronkelijke afwerking en het hout was voorzien van een inmiddels deels verbleekte notenbeits met sporen van schellak en was. Uit de aard van de houtwormgaten viel op te maken dat er in een vroeger stadium over het hout een harde gronderingslaag zat, waarschijnlijk als preparatie voor een vergulding. Of het hier bladgoud, bladzilver of polychromie betreft is niet meer vast te stellen omdat er van deze afwerking geen resten over zijn.

De kromgetrokken naaldhouten zool zat stevig vastgelijmd aan het oorspronkelijke houtsnijwerk. De zool werd mechanisch verwijderd en het door insecten verzwakte lindehout werd verstevigd door impregnering met kunsthars. Het profiel langs de dagkant van de lijst werd verwijderd,

waardoor de oorspronkelijke sponing weer tevoorschijn kwam. De afmetingen van de resulterende dagopening waren weliswaar enkele centimeters te groot voor het doek van Asselij, maar dit kon worden verholpen door de kleine segmenten te verwijderen waarmee de lijst ooit groter was gemaakt. Bij deze ingreep is geen oorspronkelijk materiaal verwijderd.

Van 'red cedar', een stevige houtsoort die licht van gewicht is en niet krom trekt, is vervolgens een nieuwe steunlijst gemaakt, waarop het houtsnijwerk van lindehout is gelijmd. Dit gebeurde op een reversibele wijze, namelijk door twee lagen koudverwerkbaar vislijm aan te brengen met daartussen stroken dik papier. Toen de lijst onverhoopt nog eenmaal uit elkaar moest, bleek meteen hoe effectief deze methode is. Het zonder schade verwijderen van de nieuwe zool duurde slechts twee uur, het verwijderen van de oude zool had vier volle mandagen in beslag genomen. De golvende contouren van de dagkant werden gereconstrueerd met nieuw lindehout op de plekken waar de vormen waren weggeschaafd. De scherpe tanden in de bek

Afb. 3

Groteske kop van de bovenregel met oude restauratie. De tanden zijn bij de huidige restauratie niet gehandhaafd.

Afb. 4

Verzilverde stoel in kwabstijl op een portret van Maria Trip door REMBRANDT VAN RIJN uit 1639. Rijksmuseum, Amsterdam (inv.nr. SK-C-597).

van het monster aan de bovenregel waren een toevoeging uit een vroegere restauratie en zijn verwijderd omdat ze bij de kwabstijl uit de toon vielen (afb. 3). Zoals steeds bij hedendaagse restauraties het geval is, werd ook bij deze ingreep geen oorspronkelijk materiaal verwijderd.

De meeste discussie ging over de vraag of de lijst nu wel of niet verguld moest worden. De toenmalige Afdeling Schilderijen was op dit punt vrijwel gelijk verdeeld. Oorspronkelijk was de lijst waarschijnlijk verguld, maar als restaurator was ik ervoor om het doorleefde, door insecten aangetaste, maar authentiek ogende aanzicht van het hout te conserveren, hoofdzakelijk omdat we er niet zeker van kunnen zijn óf deze lijst wel echt verguld was. Er bestaat immers ook de mogelijkheid dat de lijst een afwerking met bladzilver of zelfs polychromie heeft gehad. Op meubels kwam verzilvering voor en polychromie is bekend bij trofeeënlijsten (afb. 4, 5). Omdat linden hout zeer zacht en kwetsbaar is, bleek het ook technisch niet mogelijk een reversibele methode te vinden voor het vullen van de wormgaten en het aan-

Afb. 5
Verzilverde stoel in
kwabstijl op een por-
tret van prinses Hen-
rietta Maria Stuart
door Bartholomeus
van der Helst uit
1652. Rijksmuseum,
Amsterdam
(inv.nr. SK-A-142).

brengen van een nieuwe grondering. Het verwijderen van dergelijke ingrepen zou in de toekomst tot te veel schade leiden. Uiteindelijk is ervoor gekozen om de lijst niet van een nieuwe vergulding te voorzien maar als het ware het huidige aanzien te handhaven. Restauratie van de bestaande bruine afwerking vergde echter nog de nodige aandacht, want de notenbruine beitsing was door slijtage, verbleken en door het verschralen van de beschermende waslaag zeer ongelijkmatig geworden. Bij de restauratie van het uiterlijk vormde het een uitdaging om ondanks uitgebreid retoucheren toch voldoende transparantie te behouden, zodat het hout nog als hout beleeft

zou kunnen worden en niet als een geverfd oppervlak. Hiervoor werd een combinatie van beitsen en waterverf toegepast. Ten slotte is de lijst met was behandeld, vergelijkbaar met de slotvernis op een schilderij.²

De imponerende compositie van *De bedreigde zwaan* van Jan Asselijn en de krachtige contemporaine lijst versterken elkaar op een verrassende manier. Het donkere, gerijpte karakter van de kwablijst stemt goed overeen met het met was bedoekte schilderij. Er gebeurt bijna iets magisch in de wisselwerking tussen het verengeweld en de golvende kwabornamentiek. Het lijkt alsof het schilderij altijd in deze lijst heeft gezeten!

NOTEN

- 1 De kwabstijl is een 'vloeiend' idioom van geabstraheerd dierlijke en menselijke vormen. Met voorlopers in Italië werd deze stijl aan het begin van de 17de eeuw geconcipieerd door de Nederlandse goudsmid Paulus van Vianen (1570-1613) en bereikte zij haar bloei in het midden van de 17de eeuw, mede door de publicatie rond 1648-1649 van diverse modellenboeken door Christiaan van Vianen (*Constighe Modellen*), Jacobus Lutma (*Verscheide Snackeryen*) en Gerbrandt van Eeckhout (*Verschyde Constige Vindinge*). De invloed van de kwabstijl is niet alleen terug te vinden in de decoratieve kunsten van de 17de eeuw in Europa, maar ook in de Art Nouveau aan het einde van de 19de eeuw, mede door een facsimile uitgave van de *Constighe Modellen*. De kwabstijl wordt uitgebreid behandeld door A.M. von Grävenitz, *Das niederländische Ohrmuschel-Ornament*, Bamberg 1973, en door A. van der Molen, 'Auriculaire', in A. Gruber (red.), *L'art décoratif en Europe, Vol. 2 Classique et baroque*, Parijs 1992.
- 2 Voor een meer uitgebreide technische gegevens, zie H. Baija, 'Restoring an Auricular Frame', *Conservering & Restauratie* 6 (2005) 3; H. Baija, 'Original Gilding on Auricular Frames', *ArtMatters* 3 (2005).